

Πρόλογος για την ελληνική έκδοση

Οι άνθρωποι που περιγράφει τούτο το βιβλίο έγιναν πρόσφυγες τον Αύγουστο του 1974 και ως σήμερα είναι ακόμη πρόσφυγες. Έτσι αυτοχαρακτηρίζονται στην Κύπρο, μολονότι αρχικά δεν τους άρεσε αυτή η λέξη, και έτσι τους ονομάζουν επίσης οι υπόλοιποι Κύπριοι.

Στις επόμενες σελίδες θα παρακολουθήσουμε σε αργή κίνηση τις χειρότερες στιγμές της ζωής των περισσότερων από αυτούς. Θα τους δούμε να εγκαταλείπουν το χωριό τους ενώ πλησιάζει ο τουρκικός στρατός και να σκορπίζονται στις τέσσερις γωνιές του νησιού χωρίς να τους έχει απομείνει κανένα στήριγμα, μέσα στον πανικό και την κατάθλιψη, ανάμεσα σε ανείπωτες πιέσεις και εντάσεις, πολιτικές αβεβαιότητες και προσωπικές αμφιβολίες για τη ζωή που έκαναν ως τότε. Συγχρόνως όμως πολλοί έδειξαν, μέσα σ' αυτές τις τρομερές συνθήκες, πόσο μεγάλα αποθέματα κουράγιου, πρωτοβουλίας, αντοχής, πάθους και ανθρωπίνης συμπόνιας, ελπίδας και πίστης διέθεταν. Δεν τους είδα ποτέ, παρ' όλα όσα υπέφεραν, να απελπίζονται ούτε να λυγίζουν, μολονότι μερικές φορές θα είχαν κάθε λόγο να βυθιστούν στην απόγνωση.

Στον κύριο κορμό του βιβλίου συναντάμε τους Αργακιώτες όπως ήταν τότε, δηλαδή είκοσι επτά χρόνια πριν. Στον καιρό που κύλησε στο μεταξύ μερικοί πέθαναν, άλλοι γέρασαν, οι νέοι και οι κοπέλες έγιναν ώριμοι άντρες και γυναίκες και οι περισσότεροι απέκτησαν παιδιά, ενώ τα μικρά παιδιά ενηλικιώθηκαν. Δυστυχώς δεν μπορώ να περιγράψω πώς κύλησαν έκτοτε οι ιστορίες των ανθρώπων που περιγράφω εδώ σ' αυτές τις εξαιρετικά δύσκολες στιγμές της ζωής τους. Όλο αυτό τον καιρό όμως διατήρησα κάθε λογής επαφές με τους πρόσφυγες, όχι μόνο με τα ταξίδια μου στην Κύπρο, αλλά και στο ίδιο το Λονδίνο, όπου είναι το σπίτι μου – μια οικογένεια προσφύγων από την Κυρήνεια έχει δίπλα μου ένα κατάστημα, όπου μπορεί κανείς εύκολα να πιάσει κουβέντα με Κύπριους πρόσφυγες. Μπορώ να πω με αρκετή βεβαιότητα, γνωρίζοντας και όχι λίγες άλλες μελέτες για βίαια εκτοπισμένες κοινότητες, πώς όσοι γνώρισαν «από πρώτο χέρι» το 1974 δεν πρόκειται ποτέ να ξεχάσουν την τραυματική τους εμπειρία.

Όλα όσα πετυχαίνουν αυτοί οι άνθρωποι αργότερα στη ζωή τους, αλλά και όλες οι αποτυχίες τους, έχουν πάντοτε ως πλαίσιό τους τον απρόσμενο και επώδυνο εκπατρισμό τους, που οι ίδιοι δεν παύουν ποτέ να νιώθουν σαν πλήγμα αυθαίρετο και άδικο, σαν μια συλλογική τιμωρία για πράγματα για τα οποία οι ίδιοι δεν έφταιγαν.

Η Κύπρος, από την άλλη μεριά, μεταμορφώθηκε εντελώς μέσα σ' αυτά τα χρόνια. Όπως θα δούμε στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου, χάρη στη δραστήρια ενεργητικότητα των ίδιων των προσφύγων, αλλά και σε έναν πετυχημένο συνδυασμό σωστής οικονομικής διαχείρισης, διεθνούς δανεισμού και κρατικών και ιδιωτικών επενδύσεων, το νότιο τμήμα του νησιού γνώρισε εξαιρετική οικονομική ανάπτυξη. Τα ευεργετήματα της οποίας, όπως συμβαίνει πάντοτε σε τέτοιες περιπτώσεις, μοιράστηκαν άνισα. Θυμάμαι μια σκηνή το 1985, όταν ανέφερα τη γρήγορη ανάπτυξη της Κύπρου σε κάποιες Αργακιώτισσες πρόσφυγες που δούλευαν καμαριέρες σ' ένα ξενοδοχείο της Λευκωσίας. Εκείνες αμέσως μου αποκρίθηκαν: «Όλα αυτά εμείς με τον ιδρώτα μας τα φτιάξαμε, αλλά άλλοι κερδίζουν». Ορισμένοι οικονομολόγοι θα τους υπενθύμιζαν εδώ ότι θα έπρεπε βεβαίως να συνυπολογίσουν πως «εκείνοι που κερδίζουν» ρίσκαραν πρώτα το κεφάλαιό τους και πως χάρη σ' αυτούς οι ίδιες μπόρεσαν να βρουν δουλειά και δεν πέθαναν της πείνας. Είναι άλλο ζήτημα όμως να μπορείς να αναλύσεις εντελώς αποστασιοποιημένα την αγορά εργασίας όταν έχασες μέσα σε μια στιγμή όλη σου την περιουσία και την προσωπική σου ασφάλεια. Και όταν χρειάστηκε, για να επιβιώσεις, να ξεχάσεις την προηγούμενη κοινωνική σου θέση και να δουλέψεις σε εργασίες πολύ κατώτερες από τα προσόντα σου. Πάντως, ύστερα από τα πρώτα χρόνια της οικονομικής στασιμότητας οι Ελληνοκύπριοι πρόσφυγες βρήκαν εργασία, ακόμη και αν αυτή συχνά δεν ανταποκρινόταν στα προσόντα τους ούτε στην προπολεμική τους υπόσταση και τους υποχρέωνε να δουλεύουν κάτω από συνθήκες εκμετάλλευσης, όπως οι ίδιοι τις θεωρούσαν. Μάλιστα, τα τελευταία χρόνια η Κύπρος γνωρίζει έλλειψη αυτού που λανθασμένα ονομάζεται «ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό». Οι γεωργικές εργασίες σε αρκετά χωριά γίνονται από μετανάστες εργάτες από τη Συρία, ενώ στα νεόκτιστα γηροκομεία δουλεύουν νέες γυναίκες από τη Σρι Λάνκα, αρκετές από τις οποίες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τη χώρα τους εξαιτίας του μακρόχρονου εμφύλιου πολέμου της. Είναι και αυτή μια ένδειξη του πόσο πολύ προχώρησε στο μεταξύ η κυπριακή οικονομία.

Το μόνο που δεν άλλαξε από το 1974 ως σήμερα είναι η κατάσταση του Κυπριακού. Μοιάζει με το τραύμα του Φιλοκτήτη που δεν γιατρευόταν ποτέ, με τη διαφορά ότι εκείνο το τραύμα τυραννούσε ένα μόνο πολεμιστή, ενώ το Κυπριακό αφορά άμεσα εκατοντάδες χιλιάδες Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους που δεν μπόρεσαν όλα αυτά τα χρόνια να συνεργαστούν για να πραγματώσουν το όνειρο της διακοινοτικής συνεργασίας, ώστε να κυβερνήσουν μόνοι τους το νησί και να ρυθμίσουν την κατανομή της εξουσίας και τις γεωγραφικές και κοινωνικές τους σχέσεις. Οι φιλοδοξίες και οι φόβοι των εθνικιστών αμφοτέρων των κοινοτήτων –που, για να είμαστε δίκαιοι, σε μερικές πολύ σκοτεινές ώρες κυριάρχησαν και ανάμεσα σ' εκείνους που δεν ήταν τόσο ένθερμοι εθνικιστές–

εμπόδισαν το νησί να επιβιώσει ως ενιαία πολιτική κοινότητα. Είτε είχαν στ' αλήθεια δίκιο εκείνοι που υποστήριζαν πως ο διακοινοτικός διάλογος των χρόνων 1967-73 μπορούσε να καταλήξει σε μια νέα συμφωνία διανομής της εξουσίας, είτε αυτό δεν ήταν παρά ευσεβής πόθος, το αναμφισβήτητο γεγονός είναι πως τον Ιούλιο του 1974 η στρατιωτική χούντα που κυβερνούσε την Ελλάδα, με αφανή αρχηγό τον Ιωαννίδη, ανέτρεψε τον εκλεγμένο πρόεδρο της Κύπρου αρχιεπίσκοπο Μακάριο με τη βία των όπλων και με τη συνεργασία των ηγετών της ΕΟΚΑ Β. Ακολούθησε, όπως θα δούμε στη συνέχεια του βιβλίου, μια εβδομάδα χαοτικών και άγριων συγκρούσεων μεταξύ των ακραίων εθνικιστών και των πιστών οπαδών της συνταγματικής τάξης και του Μακαρίου. Πολλοί Ελληνοκύπριοι έχασαν τη ζωή τους εκείνες τις μέρες, και οι Τουρκοκύπριοι όσο και οι Τούρκοι δεν μπορεί παρά ν' αναρωτήθηκαν τότε, καθώς παρακολουθούσαν την αδερφοκτόνα σύγκρουση, αν έτσι αντιμετωπίζουν σήμερα οι Έλληνες εθνικιστές τους Έλληνες δημοκράτες, τότε τι να ετοιμάζουν άραγε για τους Τουρκοκύπριους αύριο, όταν ο Σαμιψών θα έχει στρογγυλοκαθίσει στην εξουσία;

Ο Νίκος Σαμιψών, που οι χουντικοί εγκατέστησαν ως «πρόεδρο» της Κυπριακής Δημοκρατίας, δεν ήταν καθόλου άγνωστος στους Τουρκοκύπριους. Όλοι τον θυμούνταν για τις πολυαίμακτες τρομοκρατικές επιθέσεις του: για παράδειγμα, εναντίον των Τουρκοκυπρίων της Ομορφίτας, ενός προαστίου της Λευκωσίας. Στη συνέχεια, ο Τούρκος πρωθυπουργός Μπουλέντ Ετσεβίτ διέταξε τον τουρκικό στρατό να εισβάλει στην Κύπρο. Μέσα σ' ένα μήνα τούτη η εισβολή προκάλεσε περισσότερους θανάτους και καταστροφές απ' ό,τι τα είκοσι προηγούμενα χρόνια της διακοινοτικής σύγκρουσης και οδήγησε στον απόλυτο, πρακτικά, διαχωρισμό των Ελληνοκυπρίων και των Τουρκοκυπρίων στο ίδιο το νησί – γιατί οι επαφές μεταξύ τους ποτέ δεν έπαψαν στη διασπορά, για παράδειγμα στο Λονδίνο. Αν πρωταρχικός στόχος του Ετσεβίτ ήταν στ' αλήθεια η ασφάλεια των Τουρκοκυπρίων, όπως ο ίδιος ισχυρίστηκε, δεν μπορούμε παρά να πούμε πως οι Τουρκοκύπριοι την πλήρωσαν πολύ ακριβά, όπως άλλωστε και οι Ελληνοκύπριοι.

Αυτό ήταν, λοιπόν, με δυο λόγια, το ευρύτερο σκηνικό των εμπειριών που περιγράφω στο *Χρονικό της κυπριακής προσφυγιάς*. Νομίζω πως δεν χρειάζονται ειδικές γνώσεις για να καταλάβει κανείς το βιβλίο αυτό, αλλά ας σημειώσω πως βασίστηκε σ' ένα άλλο βιβλίο μου, *Το δώρο των Δαναών: η πολιτική ζωή σ' ένα χωριό της Κύπρου*, που δεν έχει μεταφραστεί στα ελληνικά. Και το τελευταίο στηριζόταν, με τη σειρά του, στη διδακτορική μου διατριβή στην κοινωνική ανθρωπολογία, που ολοκλήρωσα το 1972 στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου υπό την εποπτεία του J.K. Campbell. Στις αμέσως επόμενες σελίδες περιγράφω, μεταξύ άλλων, πώς και γιατί έγραψα αυτή τη διατριβή, αλλά και πόσο στενά συνδέθηκα τότε, χάρη στην απαραίτητη επιτόπια έρευνά μου, με τους Αρκακιώτες και με το νησί. Εδώ ας αναφέρω απλώς τη διανοητική επιρροή του F.G. Bailey, που στάθηκε καθοριστική για μένα εκείνη την εποχή. Ο Μπαίηλντ είχε κατορθώσει το 1969 να παρουσιάσει ένα συνεκτικό πλαίσιο για την περιγραφή και την ανάλυση των σύγχρονων πολιτικών διαδικασιών, στο βιβλίο του *Στρατηγήματα*

και λάφυρα. Αν είχε δημοσιεύσει τις ιδέες του δέκα χρόνια νωρίτερα, ίσως να έχαιρε πολύ μεγαλύτερης επιρροής, αλλά εκείνο τον καιρό οι μάλλον μετριοπαθείς ισχυρισμοί του δεν μπορούσαν να συναγωνιστούν τις μεγαλόστομες εξαγγελίες περί βαθύτερων αληθειών και ριζικών πολιτικών ανατροπών, τις οποίες σκόρπιζαν τα νεότερα γαλλικά ρεύματα του δομομαρξισμού, που εισέβαλαν τότε ορμητικά στην αμερικανική και τη βρετανική ανθρωπολογία. Οι μαρξιστές ελάχιστα υπολήπτονταν τις θεωρίες όπου έπαιζαν εξέχοντα ρόλο κάποια πρόσωπα που έπαιρναν αποφάσεις· οι κυρίαρχες τάξεις και οι σχέσεις παραγωγής δεν άφηναν και πολύ αναλυτικό χώρο στα ατομικά δρώντα υποκείμενα.

Το *Δώρο των Δαναών*, για το οποίο θα μιλήσουμε ξανά στη συνέχεια, μελετούσε λοιπόν πώς είχε βιώσει ένα κυπριακό χωριό την πρώτη δεκαετία της ανεξαρτησίας, μετά το τέλος της αποικιακής περιόδου. Εξέταζε πώς επηρέασε η κομματική πολιτική, στις νέες συνθήκες, τούτο το χωριό, αλλά και τους γείτονές του, κυρίως από την άποψη της διαχείρισης των διαιρέσεων που έσπερνε παντού η πολιτική διαδικασία. Αρχικά είχα άλλα σχέδια κατά νου· ήθελα να δω τη μετάβαση από τους γάμους κατ' οικογενειακή επιταγή σ' ένα πιο ανοιχτό σύστημα σχηματισμού ζευγαριών. Μολονότι η πρώτη, συναισθηματικής φύσης επίσκεψή μου στο νησί το 1966, μου έδειξε καθαρά πόσο έντονα βίωναν την πολιτική στράτευση οι Αργακιώτες, αυτό το θέμα με ενδιέφερε τότε πολύ λιγότερο από τους γάμους τους, τα χωράφια και τις κοινωνικές τους τάξεις.

Πρότεινα λοιπόν ως θέμα του διδακτορικού μου στη London School of Economics τη μελέτη των γάμων, αλλά τον Απρίλη του 1967 έγινε το στρατιωτικό πραξικόπημα στην Ελλάδα και πήρε την εξουσία η χούντα του Παπαδόπουλου. Έμαθα λοιπόν στο μεταξύ –με αρκετή δυσκολία, όπως θα δείτε παρακάτω– αρκετά πράγματα για το πώς κανονίζονταν οι γάμοι στο Αργάκι και τι λογής συνέπειες είχαν, αλλά η σκέψη μου περιστρεφόταν όλο και περισσότερο γύρω από την πολιτική ζωή, πρώτα πρώτα επειδή γι' αυτήν ενδιαφέρονταν εξαιρετικά και όλοι οι συγχωριανοί μου. Καθώς η οικονομική τους θέση εξελισσόταν λίγο-πολύ ικανοποιητικά –τα χωράφια τους ήταν ιδανικά για την καλλιέργεια εσπεριδοειδών–, πρόσεχαν ιδιαίτερα να μην προκαλέσουν με κανένα τρόπο καμιά οικονομική αποσταθεροποίηση. Τέτοιος κίνδυνος υπήρχε σι' αλήθεια, αφού λίγο προτού φτάσω στο χωριό παραλίγο να συγκρουστούν ανοιχτά δύο πολιτικές ομάδες και η ατμόσφαιρα ήταν ακόμη φορτισμένη τον καιρό της άφιξής μου, όπως θα δείτε στο τρίτο κεφάλαιο του βιβλίου που έχετε στα χέρια σας.

Περιγράφοντας λοιπόν την πολιτική διαδικασία στο χωριό παρακολούθησα πώς οι Αργακιώτες, ενώ συγκρούονταν μεταξύ τους, προσπαθούσαν με διάφορους τρόπους να περιορίσουν την ενδεχόμενη βλάβη, επειδή όλοι τους είχαν πάρα πολλά κοινά συμφέροντα στο πλαίσιο του χωριού. Συνδέονταν δηλαδή όλοι τους με σχέσεις τρέχουσας ή ενδεχόμενης συγγένειας ή συμβολικής συγγένειας (κουμπαριές), προσωπικής ή οικογενειακής φιλίας, γειτονίας όχι μόνο των σπιτιών αλλά και των χωραφιών τους, κι επίσης οικονομικής αλληλεξάρτησης. Για τους περισσότερους χωρικούς, τον περισσότερο καιρό τα υλικά και κοινωνικά πλεονεκτήματα όλων αυτών των δεσμών ήταν πολύ σημαντικότερα από τα αβέ-

βαια ευεργετήματα της ανοιχτής πολιτικής τους στράτευσης, η οποία σήμαινε μάλιστα και την προσκόλλησή τους σε πρόσωπα «ξένα», που δεν ήταν καν από το χωριό. Ωστόσο, τούτοι οι μηχανισμοί ελέγχου δεν ήταν παντοδύναμοι. Αν τυχόν ξέφευγε από το στόμα κανενός κάτι το «ασυγχώρητο» και δημιουργούνταν σοβαρή έχθρα, τότε τα πάντα μπορούσαν να συμβούν. Αυτό το ενδεχόμενο προκαλούσε ανασφάλεια, μεταξύ των άλλων, και στους λίγους Τουρκοκύπριους που είχαν απομείνει στο χωριό· κυρίως ηλικιωμένους, επειδή τα παιδιά τους είχαν στο μεταξύ εγκατασταθεί, προσπαθώντας ακριβώς να βρουν μεγαλύτερη ασφάλεια, στους οχυρωμένους τουρκοκυπριακούς θύλακες του νησιού. Γιατί ας μην ξεχνάμε πως εκείνα τα ταραγμένα χρόνια σε πολλά μέρη της Κύπρου υπήρχαν μπλόκα και χαρακώματα, όπου στέκονταν αντικριστά, ένοπλοι κι έτοιμοι να συγκρουστούν, Έλληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι.

Στη διατριβή μου έκλεινα την αφήγηση των πολιτικών διαδικασιών με τις κοινοβουλευτικές εκλογές του 1970. Με βάση αυτήν έγραφα ένα βιβλίο και στις 15 Ιουλίου του 1974 διόρθωνα τα δοκίμιά του όταν έμαθα πως η παράνομη οργάνωση ΕΟΚΑ Β, μαζί με μονάδες του ελληνικού στρατού, είχε επιτεθεί στο Προεδρικό Μέγαρο και είχε ανατρέψει τον πρόεδρο Μακάριο. Εσπευσε μάλιστα να ορκίσει νέο πρόεδρο της Δημοκρατίας τον Νίκο Σαμφών, για τον οποίο μιλήσαμε προηγουμένως. Στις 20 Ιουλίου η Τουρκία εισέβαλε στο νησί κι ένα μήνα αργότερα ολοκλήρωσε τον ντε φάκτο διαμελισμό του. Οι Αργακιώτες από τη μια μέρα στην άλλη έγιναν πρόσφυγες, μαζί με σχεδόν διακόσιες χιλιάδες άλλους Έλληνοκύπριους και όλους τους Τουρκοκύπριους του νότιου τμήματος του νησιού. Έξι Αργακιώτες σκοτώθηκαν με διάφορους τρόπους στη διάρκεια αυτών των συγκρούσεων. Πολλοί από τους πρόσφυγες έμειναν στην Κύπρο, ενώ άλλοι πήγαν, για να ξαναφτιάξουν τη ζωή τους ή απλώς να επιβιώσουν, στην Ελλάδα, τη Μ. Βρετανία, τον Καναδά, την Αυστραλία, τα κράτη του Περσικού Κόλπου και τα Βαλκάνια. Αρκετοί εγκαταστάθηκαν στις εκτάσεις που είχαν εγκαταλείψει οι Τουρκοκύπριοι της νότιας Κύπρου.

Τι μπορεί να κάνει ένας ακαδημαϊκός αντιμετώπος με μια τέτοια ανθρώπινη καταστροφή; Ένα από τα πράγματα που έχει να προσφέρει είναι η μαρτυρία του. Εγώ αισθάνθηκα την ανάγκη να προσπαθήσω να αποδώσω σε τούτο το βιβλίο έστω κι ένα μικρό μέρος από τα μαρτύρια που υπέφεραν οι συγχωριανοί μου. Κι επίσης πώς τα ξεπέρασαν και με ποιους τρόπους αλληλοϋποστηρίχτηκαν για ν' αντιμετωπίσουν τα άμεσα προβλήματά τους, άντρες και γυναίκες, αδερφοί και αδερφές, γείτονες και συγχωριανοί.

Όταν επισκέφτηκα ξανά τους Αργακιώτες στην προσφυγιά κι ενώ ήταν βυθισμένοι στην ανέχεια και σε κάθε λογής προβλήματα, με καλοσώρισαν ολοπρόθυμα και πάνω απ' όλα ήθελαν να μου αφηγηθούν πόσο πολλά υπέφεραν και ήθελαν κι εγώ να τα πω αυτά σε άλλους. Πίστευαν τότε απλοϊκά πως αν η διεθνής κοινότητα (αυτή η περιφνημη ρητορική αφαίρεση) καταλάβαινε πόσο άδικο υπέφεραν, θα έσπευδε να διορθώσει τα πράγματα. Πολλοί μου μίλησαν πιο ελεύθερα απ' ό,τι πριν από τον πόλεμο. Ανάμεσα στην αγωνία και τα δάκρυά τους, το μαγνητόφωνό μου κατέγραφε τις αφηγήσεις τους για το πραξι-

κόπημα, τον εμφύλιο πόλεμο, την εισβολή, τη φυγή, τις πρώτες αφόρητες δυσκολίες του εκτοπισμού και τη βαθμιαία συνειδητοποίησή τους ότι δεν θα γύριζαν στα σπίτια τους τόσο σύντομα όσο είχαν ελπίζει αρχικά.

Το βιβλίο που είχα τώρα να γράψω, με βάση τούτο το υλικό, ήταν από πολλές απόψεις δύσκολο και οπωσδήποτε πολύ πιο δύσκολο από τη διδακτορική μου διατριβή. Για παράδειγμα, όταν έγραφα τη διατριβή μου είχα έτοιμα τα πρότυπα επάνω στα οποία θα την έστηνα και μπορούσα να οργανώσω την εθνογραφία μου με βάση το εννοιολογικό πλαίσιο του Μπαίηλν. Αλλά για το «βιβλίο των προσφύγων» (όπως το ονόμαζα τότε μέσα μου) ελάχιστα μοντέλα γνώριζα που θα μπορούσαν να μου φανούν χρήσιμα. Τα περισσότερα ανθρωπολογικά κείμενα ασχολούνταν με σταθερές καταστάσεις ή με βαθμιαίες και λίγο πολύ τακτοποιημένες αλλαγές, αντί να περιγράφουν και να αναλύουν βίαιους και κεραινοβόλους εκπατρισμούς ή την απώλεια, μέσα σε μια στιγμή, κάθε συνηθισμένης βεβαιότητας. Υπήρχαν ορισμένες εντυπωσιακές εξαιρέσεις, όπως η Κόλσον και ο Κίστε, αλλά αυτοί οι συγγραφείς είχαν εργαστεί σε ένα πολύ ευρύτερο χρονολογικό πλαίσιο και είχαν παρακολουθήσει επί πολλά χρόνια τους εξοριστούς τους. Εγώ βιαζόμουν να κάνω αυτό που μου είχαν ζητήσει οι Αργακιώτες, να μιλήσω στον κόσμο *όσο γινόταν πιο γρήγορα* για τα μαρτύριά τους. Δεν πίστευα βεβαίως πως το βιβλίο μου θα επηρέαζε έστω κι ελάχιστα την πολιτική ισχύος με βάση την οποία εκτυλίσσεται το Κυπριακό. Ούτε και νομίζω πως μετά τον πρώτο καιρό περίμεναν τίποτα τέτοιο και οι ίδιοι οι Αργακιώτες. Αλλά εκείνο τον καιρό είχαν πολλά να πουν, είχαν πολλά να «βγάλουν από μέσα τους». Δεν ήταν καθόλου ευτράπελη η ιδέα πως ήταν στ' αλήθεια καθήκον μου, καθώς απολάμβανα την ακαδημαϊκή μου ασφάλεια στο Λονδίνο, να γίνω ο ταπεινός μάρτυρας όσων είχαν υποφέρει οι άνθρωποι αυτοί, που εντέλει, ενώ εγώ απολάμβανα την ασφάλειά μου στο Λονδίνο, έπαιζαν με τον τρόπο τους μεγάλο ρόλο στο να βρω εγώ την ωραία ακαδημαϊκή δουλειά που βρήκα.

Ένα πρόβλημα ήταν, λοιπόν, ότι δεν είχα να περιμένω μεγάλη βοήθεια από την τρέχουσα κοινωνική θεωρία: ένα άλλο ήταν ποια αφηγηματική μορφή θα έδινα στο έργο μου. Αρχικά σκεφτόμουν να βάλω τους Αργακιώτες και τις Αργακιώτισσες να πούνε μόνοι τους τις ιστορίες τους, σχεδόν χωρίς καμιά δική μου παρεμβολή. Τη μια φωνή μετά την άλλη, αντιφωνικά, σαν το χορό της αρχαίας τραγωδίας. Δύο φορές έγραψα το βιβλίο με βάση αυτό το σχέδιο, αλλά το αποτέλεσμα ήταν να εισπράξω αρκετές αρνήσεις εκδοτών που μου εξηγούσαν ευγενικά για ποιους λόγους δεν μπορούσαν να το εντάξουν στις επιστημονικές σειρές τους. Τώρα πάντως σκέφτομαι ότι στ' αλήθεια το βιβλίο δεν «δούλευε» ακόμη. Χάρη στις ακούραστες προσπάθειες φίλων και συναδέλφων, που μου πρόσφεραν ανιδιοτελώς την εκδοτική τους καθοδήγηση, εντέλει μεταμορφώθηκε και τώρα «δουλεύει» καλύτερα. Αποτελεί, όπως μπορούμε να αντιληφθούμε σήμερα, ένα παράδειγμα «πειραματικής εθνογραφίας» που γράφτηκε πριν από την καθιέρωση τούτου του όρου. Τελικά κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Cambridge University Press, τις οποίες ευγνωμονώ πάντοτε, αλλά δεν εντάχθηκε στη σειρά των ανθρωπολογικών μονογραφιών τους: αυτός ο αποκλεισμός κάποτε με είχε πειράξει,

αλλά τώρα με κάνει να χαμογελώ ειρωνικά. Ήταν, με δυο λόγια, ένα ορφανό βιβλίο, που δεν χωρούσε σε καμιά από τις συμβατικές κατηγορίες της «εθνογραφίας». Κάποιος συνάδελφος, το έργο του οποίου εκτιμούσα εξαιρετικά και ο οποίος με βοήθησε μάλιστα στις διορθώσεις, μου είπε τότε, όταν τον πίεσα πολύ, πως «αυτό δεν ήταν ανθρωπολογία». Δέκα χρόνια αργότερα είχε ξεχάσει πως είχε πει ποτέ κάτι τέτοιο. Καθώς κοιτάζω εκείνο τον καιρό σήμερα, που έχω μεγαλύτερη πνευματική αυτοπεποίθηση, νομίζω πως ήταν οι ίδιες οι κατηγορίες της ανθρωπολογίας και της εθνογραφίας που έπρεπε να γίνουν πιο ευλύγιστες – τα σύνορά τους τα έσπαζε η ίδια η πραγματικότητα.

Αλλά εκείνο τον καιρό η πραγματικότητα ήταν ότι πέντε εκδότες είχαν απορρίψει το βιβλίο μου. Αναρωτιόμουν αν θα κατόρθωνα ποτέ να το τελειώσω, πόσο μάλλον να το δημοσιεύσω. Είχα ολοκληρώσει την έρευνα από το 1975, αλλά το είδα τυπωμένο το 1981· μου χρειάστηκε δηλαδή δύο χρόνια δουλειάς παραπάνω από τη διδακτορική μου διατριβή. Δεν χωρούσε αμφιβολία πως η συγγραφική μου επάρκεια με τον καιρό οπισθοδρομούσε αντί να προοδεύει.

Υπήρχε, τέλος, κι ένας ακόμη λόγος που δυσκολεύτηκα τόσο πολύ να γράψω το *Χρονικό της κυπριακής προσφυγιάς*. Τον περιγράφω στο Παράρτημα Α, που είναι αρκετά εξειδικευμένο, καθώς απευθύνεται σε γνώστες των κοινωνικών επιστημών. Με απλά λόγια, αν δεν έχεις καρδιά από πέτρα είναι πολύ δύσκολο να μελετήσεις ανθρώπους που βρίσκονται σε πολύ δύσκολη θέση, όταν έχεις μάλιστα προσωπική επαφή μαζί τους. Δεν είναι επώδυνες μόνο οι συνεντεύξεις, αλλά και όλες εκείνες οι ώρες που περνάς μόνος στο γραφείο: κάθε φορά που καθόμουν μπροστά στη γραφομηχανή μου ξανάρχονταν στα μάτια μου, σαν ακινητοποιημένες, οι εικόνες φίλων, συγγενών και συγχωριανών μου στις πιο δύσκολες στιγμές τους. Στην πραγματικότητα οι ίδιοι βρίσκονταν κιόλας κάπου αλλού, είχαν ζήσει στο μεταξύ εκατοντάδες άλλα πράγματα. Αλλά στον εσωτερικό χρόνο της γραφής του βιβλίου έμεναν αιώνια παγιδευμένοι στα 1974.

Οι επισκέψεις που έκανα έκτοτε στην Κύπρο με βοήθησαν κάπως ν' αλλάξω τις εικόνες αυτές. Κράτησα πάντοτε επαφή με μερικούς Αργακιώτες και Αργακιώτισσες, κυρίως τους στενότερους συγγενείς μου, και το 2000 επέστρεψα για μια σύντομη αλλά εντατική μελέτη του πώς άλλαξε η ζωή τους, την οποία παρουσιάζω στο τελευταίο κεφάλαιο. Έκανα μάλιστα και μια ταινία με θέμα μια οικογένεια που ήταν γείτονές μου στο Αργάκι πριν από τον πόλεμο και στα χρόνια που κύλησαν από τότε, ξεπερνώντας τις χειρότερες στιγμές της κατάθλιψης και της ανέχειας, έστησαν από το τίποτα μια ανθηρή επιχείρηση στην Ανθούπολη, τη γνωστή με το όνομα Φούρνος Αρχάγγελος. Το ψωμί τους το τρώει όλη η Λευκωσία, από την ελληνική μεριά της Πράσινης Γραμμής. Δεν μπορώ παρά να αισθανθώ στ' αλήθεια ταπεινός μπροστά στο κουράγιο με το οποίο αντιμετώπισαν αυτοί και οι άλλοι συγχωριανοί μου τις δοκιμασίες τους στην εξορία. Και νιώθω διαρκώς καθαρότερα πόσο μεγάλο προνόμιο ήταν για μένα ότι το γνώρισα τους Αργακιώτες.